

NEVARĖNŲ PARAPIJOS ISTORIOGRAFIJA

Romualdas Vėlavičius, Lijana Norvaišienė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje, remiantis mokslinė literatūra ir archyvine medžiaga, atskleidžiami pagrindiniai Nevarėnų parapijos istorijos bruožai. Pristatoma miestelio istoriografija, išsamiai nagrinėjama Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčios istorija, jos architektūriniai ypatumai (interjero bei eksterjero kitimas, kt.), apžvelgiama Nevarėnų parapijos pastoracinė ir kultūrinė veikla, taip pat visi pagrindiniai pokyčiai, vykę bažnyčioje nuo XIX a. pradžios iki šių dienų. Pristatomos Nevarėnų bažnyčios kultūros vertybės, parapiinės mokyklos veikla, bažnyčią aptarnavę dvasininkai, atskleidžiama jos išliekamoji istorinė-architektūrinė vertė.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Nevarėnai, parapija, bažnyčia, pastoracinė veikla.

Abstract

The article reveals the basic parish history facts of Nevarėnai according to scientific literature and archival material. It introduces the history of Nevarėnai, analyses the history of The Crucifixion Church and its architectural features (interior and exterior changes etc.) and reviews pastoral and cultural activities. There you touch all the basic changes that have been happening since the beginning of the 19th century to nowadays, it is introduced to cultural value of Nevarėnai church, the parochial school activity and historical-architectural value of the church. The names of the priests who had worked in the church of Nevarėnai are mentioned as well.

KEY WORDS: Nevarėnai, parish, church, pastoral activity.

Įvadas

Apie katalikiškąsias lietuvių parapijas Lietuvoje kol kas dar nedaug žinoma, nes ir literatūros apie Lietuvos Bažnyčias nėra daug. Šie duomenys, be abejojimo, yra svarbūs. Jų reikia studentams ir tiems, kurie domisi krašto kultūra bei istorija. Svarbu atskleisti parapijų veiklos objektus, kryptis, jų reikšmę ir naudą. Tos žinios turėtų būti sukauptos vienoje vietoje.

Šio darbo tikslas – atskleisti pagrindinius Nevarėnų parapijos istorijos bruožus.

Tyrimo objektas – Nevarėnų parapijos istoriniai šaltiniai.

Uždaviniai:

- istorinių duomenų apie Nevarėnus apžvalga;
- Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčios istorijos ir architektūros bruožų analizė;
- Nevarėnų parapijos pastoracinės ir kultūrinės veiklos apžvalga.

Taikyti šie tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir archyvinės medžiagos analizė, metaanalizė, sintezė.

Apie Nevarėnų miestelį paprastai pateikiamos glaustos enciklopedinės žinutės. Miestelio ir bažnyčios istorija besidominti Nevarėnų vidurinės mokyklos vyr. mokytoja Irena Tendziogolskienė daug padėjo renkant medžiagą šiam darbui. Remdamiesi detaliu 1827 metų Nevarėnų filijinės bažnyčios prie Telšių parapijos inventoriaus aprašymu, galime stebėti beveik visus pokyčius, kurie vyko bažnyčioje nuo XIX a. pradžios iki šių dienų. Archyvinis šaltinys su inventoriaus (daiktų) vertimais iš lenkų kalbos pateikė ir rašant darbą konsultavo Klaipėdos restauravimo centro istorikė Janina Valančiūtė.

Kai kurių nuotrupų pavyko rasti įvairiose knygose, enciklopedijose, padedant kunigui Rimantui Lingevičiui. Remtasi Br. Kviklio, M. Valančiaus ir kt. darbais, straipsnių ir dokumentų rinkiniu „Telšiai“, knyga „Telšių kraštas“, Bostono leidykloje išleista Lietuvių enciklopedija, Kultūros vertybių apsaugos departamento Telšių padalinio archyvais, žmonių prisiminimais.

1. Nevarėnų istoriografija

Pirmieji žmonės mūsų krašte neabejotinai gyveno jau mezolito (viduriniojo akmens amžiaus) laikotarpiu, kuris tęsėsi maždaug 10 000–3000 m. pr. Kr. Didžiosios kultūros (Egipto, Irako, Kinijos, Indijos) šį laikotarpį išgyveno 12 000–8000 m. pr. Kr. Šiuo laikotarpiu Lietuvos gyventojai buvo klajokliai, mito žvėriena ir žuvis. Jie trumpam apsistodavo smiltynuose, upių ir ežerų pakrantėse, miškų aikštelėse. Tokiose vietose randama jų buvusių stovyklų pėdsakų: įrankių iš titnago, kaulo, rago ir kt. Apie 3000 m. pr. Kr. žmonių gyvenimas keičiasi. Buvęs klajūnas tampa sėsliu žmogumi – žemdirbiu, gyvulių augintoju. Lietuvoje prasideda neolito laikotarpis – naujasis akmens amžius, kuris tęsėsi iki 1500 m. pr. Kr. (didžiosios kultūros jį jau seniai buvo pergyvenusios [8000–4000 m. pr. Kr.]). Bronzos (žalvario) amžius Lietuvoje prasideda tik 1500 m. pr. Kr. ir tęsiasi iki 500 m. pr. Kr. Šio laikotarpio kultūrai būdingi įvairūs dirbiniai iš žalvario – kirviai, ietys, papuošalai (Šapoka, 1990, p. 13). Istorinių žinių iš šių laikų yra labai nedaug. Pirmaisiais amžiais po Kristaus Lietuvoje klesti savita, turtinga geležies amžiaus kultūra. Yra išlikę nemažai šio laikotarpio kapų, kurie informuoja apie kultūrą, mūsų protėvių tikėjimą. To laikotarpio istorija mini atskiras žmonių, gyvenusių prie Baltijos ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje, gentis (Šapoka, 1990, p. 18).

2. Padavimai apie miestelio vardą

Nevarėnų miestelis įsikūręs prie nedidelio Burbesio upelio. Apie Nevarėnų įkūrimą sklinda daug legendų, pasakojimų. Kiekvienas pasakojimas yra savaip įdomus, visuose minimi ketinimai šioje nepereinamoje, klaidžioje vietoje pastatyti bažnyčia.

Nevarėnų bažnyčioje yra paveikslas, kurio autorius nežinomas. Padavime sakoma, kad paveiksle pavaizduotos moterys yra vienuolės, kurios važiavo tais miškais ir prie Morkiškių ežero pasiklydo. Išlipusios iš rogių ėmė ieškoti kelio, viena kitą šaukdamas: „Neva!“,

„Rena!“ Kai jos pažadėjo toje vietoje pastatyti bažnyčia, žmonės jas išgelbėjo, o jų vardais pavadintas Nevarėnų miestelis (Tenziagolskienė, 1995(b), p. 3).

Kitas padavimas pasakoja, kad dabartinio miestelio vietoje jau senais laikais kūrėsi gyvenvietė, bet ji dar neturėjo pavadinimo. Atsitiko taip, kad nuo Telšių pusės karieta važiavo dvi bajoraitės. Privaziavusios Burbesio upelį turėjo persikelti į kitą pusę, bet nebuvo tilto. Arkliai įtraukė karietą į upelio vidurį ir sustojo. Vanduo pradėjo ją semti, o ledo lytys – daužyti jos šonus. Išsigandusios bajoraitės pradėjo šaukti, bet pagalbos nebuvo. Laukė neišvengiama žūtis. Tada viena jų sušukusi: „Dieve, neleisk mums čia žūti, išgelbėk! Aš padovanosiu savo turtus Dievo namams ir vargšams“. Ištarus šiuos žodžius, arkliai nevaromi trūktelėjo karietą ir ištraukė į kitą upelio pusę. Nuo žodžio *nevaromi* ir kilo miestelio pavadinimas. Sakoma, kad Nevarėnų bažnyčioje kaba bajoraitės, kuri už išgelbėjimą padovanojusi savo turtus bažnyčiai, paveikslas (Gentvilas, 1995, p. 3).

3. Rašytiniai duomenys apie Nevarėnus

Pasukę į šiaurę nuo apskrities miesto, 16 km nuo Telšių, atsiduriame senajame Nevarėnų miestelyje, kuris buvo netoli Nerimdaičių ir Mitkaičių bažnytkaimių (Valančius, 1978(b), p. 146). Nevarėnai minimi nuo XIII amžiaus (Tarybų Lietuvos enciklopedija, 1987, t. 3, p. 210).

Iki XV a. pabaigos Nevarėnai buvo paprastas kaimas, kuriame grafas Zabiela 1602 m. pastatė medinę Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčia. Žemaičių vyskupas M. Giedraitis paskyrė Nevarėnams kunigą, o karalius Zigmantas IV Vaza užrašė jai išlaikyti būtiną turtą. Iš pradžių Nevarėnai buvo Alsėdžių, vėliau – Telšių parapijos filija (Kviklys, 1968, p. 137). 1679–1842 m. priklausė Telšių klebonui (Misius, Šinkūnas, 1993, p. 434). XVI a. II pusėje ėmė kurtis miestelis. 1569 m. leista steigti smukles (Tarybų Lietuvos enciklopedija, 1987, t. 3, p. 210).

XVIII a. pradžioje Telšių ir Nevarėnų miesteliai tarsi rungtyniauja tarpusavyje, kuriam iš jų lemta tapti miestu. 1721 m. gegužės 24 d. valdovo privilegijoje leista Telšiuose ir Nevarėnuose kiekvieną sekmadienį rengti turgus ir keturis metinius prekymečius. Bet valdovo kanceliarija, nežinia, tyčia ar netyčia abiem skyrė tas pačias turgaus ir prekymečių dienas, taigi iškart pasmerkė silpnesnių, t. y. Nevarėnus, toliau merdėti. Kad taip buvo, aiškėja iš 1738 m. inventoriaus aprašymo, kur nurodoma, kad Skaudučių, arba Nevarėnų, kaime buvo tik 4 sodybos, dar minima klebono „jurzdika“ [galia] (Telšiai, 1994, p. 61–63).

1790 m. LDK buvo surašomi dūmai. Nevarėnuose buvo 5 dūmai. Manant, kad dūmą sudarė 7 žmonės, išėitų, kad miestelyje tuo metu gyveno maždaug 35 gyventojai (Telšiai, 1994, p. 80).

Vyskupo M. Valančiaus laikais (1801–1875), nors žmonės Žemaičių vyskupijoje buvo labai pamaldūs ir prisirišę prie bažnyčios, krikščioniškajam gyvenimui labai trukdė paplitęs girtavimas (Puzaras, 1992, p. 128). Vysk. M. Valančius negalėjo likti abejingas matydamas ganomųjų girtuokliavimą. Jis suorganizavo visą vyskupiją apimančią blaivybės akciją, nors Gr. Valančiaus

teigimu, „blaivinimo“ akciją dvejais metais (1856) anksčiau pradėjo Sūduvos kunigai (Valančius Gr., 1978(a), p. 325). Vysk. M. Valančius įsakė kunigams burti tikinčiuosius į Blaivybės broliją. 1858 m. parašė ir išleido brošiūrą „Apej brostwą blaivistes arba nusiturėiema“, kuri tapo Blaivybės brolijos nuostatais (Puzaras, 1992, p. 130–131). Šia proga buvo statomi paminklai, kryžiai.

M. Valančiaus idėjos Nevarėnuose, matyt, buvo populiarios. Nevarėnų kapinėse ir šiandien tebestovi akmeninis paminklas blaivybei paminėti. Viename paminklo šone iškaltas užrašas: „Kauno gubernij arielkos nebgers 1858“ (Misius, 1995, p. 41).

M. Valančiaus laikais čia buvo papartinė mokykla, kurią 1853 metais lankė 34 mokiniai (Valančius Gr., 1978(a), p. 34). Ji veikė nuo 1814 metų (Misius, Šinkūnas, 1993, p. 434). Vysk. M. Valančius rūpinosi, kad prie kiekvienos parapijos bažnyčios ir filijos būtų mokykla, taigi jų skaičius augo (Lietuva, 1990, p. 144).

XIX amžiaus antrojoje pusėje Nevarėnai išaugo, 1859 metais čia gyveno 169 žmonės (Tenziagolskienė, 1995(b), p. 4).

1863 metais Nevarėnų apylinkėse veikė sukilėlių būrys, kuriam vadovavo Kleopas Rupeika (Trumbeckis). Jo padėjėjai – Kijevo universiteto studentai Eliziejus ir Edvardas Martišauskai iš Ukrainų kaimo. Būryje buvo maždaug 80 žmonių. 1863 metų gegužės mėnesį sukilėliai susirėmė su caro armija, kuriai vadovavo Postnikovas. Po trumpo susišaudymo K. Rupeikos stovykla buvo užimta. Ten rasta šautuvų, dalgių, parako, penki arkliai, trys vežimai su maistu. Žuvo trys sukilėliai, vienas paimtas į nelaisvę.

XIX amžiaus pabaigoje Nevarėnuose buvo 14 paroduvių, net dvi odos dirbtuvės. Miestelyje vykdavo *jomarkai*. 1865 metais papartinė mokykla pertvarkyta į valdinę pradinę mokyklą (Tenziagolskienė, 1995(b), p. 4). Nevarėnų kunigą XIX a. antrojoje pusėje išlaikė dvaras (Kviklys, 1968, p. 137).

1911 metais Nevarėnų filijai suteiktos parapijos teisės (2400 parapijiečių). Kaip Nevarėnų filijai jai priklausė Mitkaičių bažnyčia (Lietuvių enciklopedija, 1960, t. 20, p. 263–264).

Nepriklausomos Lietuvos laikais Nevarėnai buvo valsčiaus centras ir priklausė Telšių apskričiai. 1923 m. čia buvo 80 sodybų, 456 gyventojai (Kviklys, 1968, p. 137). Ypač pagyvėjo miestelio gyvenimas čia atvykus gyventi Juozui Piekarskiui. Jis buvo farmacininkas-provizorius, nors dirbo ir gydytojo darbą, nes Nevarėnuose gydytojo nebuvo. J. Piekarskis sutvarkė miestelio gatves, pagilino Burbesio upelį, Nevarėnuose organizuodavo įvairias šventes, jo iniciatyva įsteigtas sveikatos centras.

Nevarėnų namai buvo mediniai, todėl dažnai kildavo gaisrai. Miestelis degė net du kartus. J. Piekarskis nupirko vandens siurblių ir įsteigė gaisrininkų organizaciją, kuriai pats ir vadovavo. Gaisrininkai buvo savanoriai, turėjo savo dūdų orkestrą ir per šventes grodavo miestelėnams Nevarėnų aikštėje (Tenziagolskienė, 1995(a), p. 5).

1940 metais vaistinę nacionalizavo, o po metų, birželio 14 dieną, J. Piekarskį suėmė ir išvežė, nes kažkas

įskundė, kad jis vadovavo Šaulių sąjungos skyriui (Tenziagolskienė, 1995(a), p. 5). Kartu į Sibirą išvežti ir mokytojai Pociai, J. Kryžanauskas, P. Kunca (Tenziagolskienė, 1995(b), p. 4).

1936 m. parapijai priklausė 2383 katalikai, Mitkaičių filija (Kviklys, 1968, p. 137). 1939 m. Nevarėnų parapijoje gyveno 2394 gyventojai (Tenziagolskienė, 1995(b), p. 4).

1940 metais Nevarėnuose gyveno maždaug 550 gyventojų. Miestelis turėjo valsčiaus savivaldybę, pradžios mokyklą, paštą, policijos nuovadą, sveikatos punktą, smulkaus kredito draugiją, veikė kelios krautuvės, amatų dirbtuvės ir malūnas (Kviklys, 1968, p. 137). 1940 metais Nevarėnų valsčiuje buvo maždaug 5000 gyventojų (Lietuvių enciklopedija, 1960, t. 20, p. 263).

Sovietų okupacijos metu Nevarėnai priskirti Telšių rajonui, tapo apylinkės ir kolūkio centru. 1941 m. atidaryta biblioteka, 1949 m. – kultūros namai, 1952 m. – ambulatorija, 1946–1949 m. įkurta progimnazija, 1949–1956 m. veikia septynmetė mokykla. Nuo 1956 m. Nevarėnuose veikia vidurinė mokykla (Tarybų Lietuvos enciklopedija, 1987, t. 3).

Negalima teigti, kad Nevarėnų miestelyje gyventojų skaičius nuolat augo. Jų labai sumažėjo po karo. 1959 m. Nevarėnuose gyvena 432, 1970 m. – 362, 1979 m. – 377, 1986 m. – 444 gyventojai (Tarybų Lietuvos enciklopedija, 1987, t. 3).

Dabar Nevarėnuose gyvena 2010 gyventojų. Sutvarkytas ir atjaunėjęs miestelis pasitiko savo 400 metų jubiliejų. Šia proga miestelio aikštėje įvyko mitingas, vietos klebonas R. Lingevičius atidengė paminklinį akmenį, skirtą Nevarėnų miestelio ir bažnyčios 400 m. jubiliejui pažymėti (Jonušas, 1995, p. 3).

Dailininko Sušilovo grafikos darbe „Nevarėnai“ (1987 m.) yra pagrindiniai miestelio akcentai: bažnyčia, ant kurios stogo vaizduojamas kryžius ir vėjarodė – angelas, mokykla, miestelio centras, Burbesio upelis.

4. Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčios istorija

Vyskupas Merkelis Giedraitis (1576–1609) yra žymiausias Lietuvos vyskupas, katalikybės gaivintojas žemaičiuose. 1576 m. atvykęs į Varnius, jis rado kalvinistų užimtas parapijų bažnyčias ir žemes. Katalikų kunigų buvo likę tik keliolika. Tais pačiais metais M. Giedraitis pradeda susirašinėti su jėzuitais, prašo jo vyskupystėje įsteigti seminariją. Kadangi nebuvo kitos išeities, M. Giedraitis surinko Alsėdžiuose būrelį gabių jaunuolių ir pats ėmė juos mokyti, rengti į kunigus.

Remiantis Vatikano archyve saugomais dokumentais, M. Giedraitis Medininkų vyskupijoje atkūrė 50 parapijų (Ivinskis, 1987, p. 391).

M. Giedraitis pats statė naujas bažnyčias, ragino didikus remti bažnyčią. Yra duomenų, kad M. Giedraitis pastatė 12 bažnyčių: Akmenėje, Darbėnuose, Gargžduose, Josvainiuose, Nevarėnuose, Palangoje, Rietave, Skuode, Telšiuose, Užventyje, Vainute (Ivinskis, 1987, p. 393).

1602 m. grafas Zabiela Nevarėnuose pastatė Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčią, vyskupas M. Giedraitis paskyrė kunigą, o Zigmantas Vaza užrašė fundaciją. Iš pra-

džių Nevarėnai buvo Alsėdžių filija, vėliau – Telšių (Lietuvių enciklopedija, 1960, t. 20, p. 263).

Tuo laiku kuriant parapiją ar statant bažnyčią turėjo būti užrašoma ir fundacija, iš kurios klebonas galėtų išsilaikyti ir išlaikyti bažnyčią. Žemės ūkio krašte beneficijas paprastai sudaro bažnyčiai priskiriamas žemės plotas. Be dešimtinės, klebonas gaudavo iš bažnyčių steigėjų priklausančių dvarų žemės. Bažnyčios žemėse gyvenantys valstiečiai atlikdavo prievoles, mokėdavo duoklę medumi, iš kurio vaško gamintos žvakės. Kai kurios parapijos turėjo mažai žemių. Daliai klebonų kasmet pyliavą atiduodavo bažnyčią įkūręs dvaras (Ivinskis, 1987, p. 492–493).

1602 m. senuosiuose Nevarėnų kapeliuose (vadina muosiuose Rimkaus) pastatyta bažnyčia. Tai buvo nedidelė bažnytėlė šiaudiniu stogu. Manoma, kad ji sudegė. Bažnyčios šventoriuje, kuris buvo aptvertas medine tvora, laidota. Senuose kapuose yra išlikęs akmeninis kryžius. Pasak buvusio zakristijono Petro Montrimo, jis žymi pagrindinio bažnyčios altoriaus vietą.

1602 m. bažnyčioje kunigavo vienas kunigas Jūzapas Misevičius. Žemės ji neturėjo, nurodyta, kad kunigą dvaras maitina: „iš Toblyčios, rodančios, kokiame padėjime buvo katalikų bažnyčios žemaičių vyskupystės 1841 metuose“ (Valančius M., 1972, p. 212).

1653 m. vasario 18 d. LDK revizorių sudaryti Telšių bažnyčios tvarkymo nuostatai rodo, kad miestelėnai, gyvenantys prie bažnyčios Telšių kaimuose ir priklausantys tai parapijai, turi dalyvauti šv. Mišiose ir išklausti pamokslą. Gyvenantieji Nevarėnų vaitystėje tą pareigą atlieka savo bažnytėlėje Nevarėnuose, kur kas trečią savaitę atvyksta kunigas. Bažnyčią lanko kiekvieno namo šeimininkas ar kitas suaugęs asmuo. Be to, kiekvienas LDK pavaldinys kas metai turi atlikti velykinę išpažintį ir priimti Komuniją – tai turi stebėti abu „vaitai, šuolininkai ir dešimtininkai“. „Jei dėl apsileidimo į bažnyčią neateitų, už kiekvieną praleistą kartą toliau gyvenantieji turi mokėti 3 grašius, arčiau bažnyčios kaime gyvenantys – po 12 grašių baudos, išskyrus keliaujančiuosius, tuos, kurių nėra namuose, ar kurie negali atvykti dėl ligos. Apie juos kleboną laiku turi perspėti vaitas, šuolininkai, kaimynai“ (Telšiai, 1994, p. 402).

Nedalyvaujantieji velykinėse pamaldose turėdavo mokėti po 24 lietuviškus grašius ir dar atlikti bažnyčios nustatytą darbą. Dvaras turėjo rūpestingai prižiūrėti, kad pavaldiniai negyventų nesusituokę, kad nevėliau kaip per savaitę į bažnyčią atneštų krikštyti vaikus. Penkių kapų lietuviškų grašių bauda turėjo būti nubaustas tas, kuris bandytų vaikus krikštyti ar tuoktis kito tikėjimo bažnyčioje. Tokią pat baudą turi sumokėti *vaitai, šuolininkai*, jeigu apie tai laiku nepraneštų klebonui. Dvaras taip pat draudė burtininkauti, atlikti pagoniškas apeigas (puotos kapuose, kurios vadintos šermenimis už mirusiųjų vėles). Baudos turėdavo būti 4 kartus per metus perskaičiuojamos Telšių klebonui dalyvaujant. Tie pinigai su dvaro žinia turi būti skirti bažnyčios tvarkymui. Taip pat LDK revizoriai tikrino, kad *šuolininkai* teisingai rinktų duokles, t. y. „nuo kiekvieno valdomo valako imtų po tokį javų rėtį, kad iš dešimties jų susidarytų Vilniaus statinė ir po lietuvišką grašį“ (Telšiai, 1994).

Nevarėnų vaitystės pavaldiniai už tai, kad į jų bažnytelę kas trečią savaitę atvykdavo klebonas, nuo aštuonių valdomų valakų turėjo duoti po statinę miežių. Telšių ir Nevarėnų bažnyčias privalėjo tvarkyti, prižiūrėti ir remontuoti visos trys vaitystės (Telšiai, 1994, p. 403).

Kadangi prie klebonijos buvusį žemės plotą, kuriame anksčiau stovėjo LDK dvaras ir kuriame, remiantis fundacija, turėjo būti pastatyta špitolė bei mokykla, buvo užėmusi Telšių laikytoja Denhofienė, revizoriai liepė iki gegužės mėnesio gražinti klebonui priklausančią žemę. Jie taip pat nustatė, kad miestelio ir valsčiaus gyventojai turės padėti klebonui statyti mokyklą ir špitolę (Telšiai, 1994, p. 404).

Iš šių dokumentų matome, kad Nevarėnų bažnyčia, jos ir klebono išlaikymu XVII amžiuje rūpinosi Telšių dvaro savininkai. Telšių seniūnas Jurgis Firskis savo potvarkiuose įsako nuvežti rąstus Nevarėnų bažnyčiai, o padėti turinti Pakuštalį vaitystė. Kitame potvarkyje (1683 06 04) J. Firskis liepia iš naujo perstatyti griūvančią Nevarėnų bažnyčią. Nurodoma savo lėšomis susirasiti dailides ir meistrą (Telšiai, 1994, p. 412).

Nuolat dvaro paremontuojama ir patvarkoma Nevarėnų bažnytelė išsilaikė iki XIX a. pradžios. 1805 m. Nevarėnų bažnyčios inventoriaus aprašo fragmentuose nurodyta, kad dabartinė bažnyčia yra už 1000 žingsnių nuo senosios bažnyčios šventoriaus, kur yra išlikę 5 kryžiai, šventorius neaptvertas – tvora nugriauta. Begriūvančios bažnyčios sienos turėjo būti aptvertos (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

Alsėdžių dekanato bažnyčių sąrašė, kuris pateikiamas 1755 m. Telšių dekanato sąrašė (Relatis anni 1755), minima Nevarėnų bažnyčia, kurią aptarnavo vikaras M. Butkevičius (*Mathacus Butkievviez*). 1672–1842 m. Nevarėnų filija priklausė Telšių klebonui (Misius, Šinkūnas, 1993, p. 434).

1805 m. Nevarėnų bažnyčios inventoriaus fragmentuose minima, kad filijinė Nevarėnų bažnyčia buvo medinė, kryžiaus formos, Apreiškimo Švč. Mergelei Marijos vardo (titulavimas neaiškus, vėlesniame dokumente nurodoma, kad bažnyčiai suteiktas Švč. Jėzaus Nukryžiuotojo vardas, galbūt XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo pervadinta), pastatyta 1785 m. „jo šviesybės Zabelos, Telšių seniūno rūpesčiu, be pamatų“, o Br. Kviklio knygoje „Lietuvos Bažnyčios“ Nevarėnų bažnyčia vadinama Šv. Kryžiaus vardu, bet kad ji būtų buvusi pervadinta, istorinių žinių nėra. Nuo Vilniaus gubernijos ji nutolusi 340 varstų, nuo apskrities centro Telšių – daugiau kaip 15 varstų, nuo parapiinės Telšių bažnyčios – 15 varstų, nuo parapiinės Gadūnavo bažnyčios – 7 varstai, nuo parapiinės Sedos bažnyčios – daugiau kaip 16 varstų, nuo filijinės Pievėnų bažnyčios – 10 varstų ir t. t. (nurodoma, kiek bažnyčia nutolusi nuo visų aplinkinių bažnyčių). Bažnyčios pašventinimo data nežinoma. Jokios įteisintos fundacijos (nei žeme, nei pinigais) bažnyčia neturėjo. Bažnyčios stogą, pamatus remontuodavęs dvaras. Tik už klebono nuopelnus dvarui, jam skirtas naudotis vienas valakas žemės. Vietos klebonas šv. sakramentus teikia ir gretimų Telšių, Gadūnavo parapijų tikintiesiems.

Fundacijos žeme bažnyčia neturi, bet dvarininkė Gutauskienė skyrė 1 valaką žemės, kad bažnyčia galėtų išlaikyti kunigą, įsigyti Mišioms vyno, aliejaus, vaško (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

5. Bažnyčios architektūros apžvalga

5.1. Senieji bažnyčios aprašymai

Pastatyta bažnyčia priminė liaudiškos architektūros formas: medinė, pailga, kryžiaus formos. Pastatas neturėjo pamatų, iš išorės sienos medžiu neapkalta, vidus nedažytas. Virš stogo – medinis bokštelis, jame – varpelis, virš bokštelio – metalinis kryžius (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

1824 m. Nevarėnų bažnyčios klebonas Tadeušas Knapskis bažnyčią, altorius atnaujino, papildomai pastatė dar du, lentomis apkalė išorines pastato sienas. Tai patvirtina 1827 m. Nevarėnų filijinės bažnyčios prie Telšių parapijos inventoriaus aprašymas. Čia nurodyta, kad bažnyčia yra medinė, kryžiaus formos, ant mūrinių pamatų, iš išorės apkalta lentomis, stogo galuose ir ant koplyčių, iš abiejų šonų, yra nedideli bokšteliai, ant jų visų – metaliniai kryžiai. Iš lauko pusės, už didžiojo altoriaus, ant sienos prikaltas medinis kryžius. Prie didžiųjų durų priešais bažnyčią, vietoj laiptų buvo tašytas akmuo-plokštė (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

1930 m. Nevarėnų bažnyčios vizitacijos akte nurodoma, kad bažnyčia medinė, „kryžmai pastatyta“, yra presbiterija, nava, dvi zakristijos ir choras. Bažnyčia yra 20 m ilgio, maždaug 12 m pločio, užbaigta mažu bokštu, iš išorės apkalta lentomis. Šiame dokumente minima bažnyčios istorija ir jai „prigulančios teisės ir privilegijos“ (Nevarėnų bažnyčios archyvas): „Bažnyčia statyta 1602 m., grafo Zabelos, Jėzaus Kristaus vardo, per sekančius metus perstatyta ir pašventinta žmonių aukų lėšomis“ (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Nurodyti Nevarėnų atlidai:

1. Kryžiaus kelio – ketvirtą gavėnios sekmadienį.
2. Šv. Jurgio – sekmadienį po balandžio 23 d.
3. Persimainymo Viešpaties Jėzaus – sekmadienį po rugpjūčio 6 d.
4. Šv. Teklės – sekmadienį po rugsėjo 23 d.
5. Šv. apaštalo Simono ir Judo – spalio 28 d.

Šiems atlidams Telšių vyskupas Justinas Staugaitis 1930 m. gegužės 9 d. davė leidimą. Parapijoje tuo metu priskaičiuota maždaug 2000 žmonių, bažnyčia išlaikoma iš parapijiečių aukų.

5.1.1. Stogas

1805 m. inventoriaus aprašymo fragmentuose minima, kad stogas dengtas viengubais gontais (lentelės), jau kiauras, todėl pradėjusios pūti ir lubos. Virš stogo yra bokštelis su metaliniu kryžiumi (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). Labiausiai skiriasi 1827 m. dokumentas, kuriame minima, kad stogas dengtas gontais (lentomis), jų viduryje – vidutinio dydžio bokštas su metaliniu kryžiumi viršuje. Tame bokštelyje buvęs varpas. Bažnyčios stogo galuose ir ant koplyčių, iš abiejų šonų, minimi nedideli bokšteliai, ant jų visų –

metaliniai kryžiai (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383). Gali būti, kad kunigo T. Knapskio atnaujinta bažnyčia pasipuošė ir daugiau bokštelių. 1930 m. Vizitacijos akte nurodomas skiedromis klotas bažnyčios stogas, bažnyčia užbaigta mažu bokšteliu (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Vienas mažas bokštelis teminimas ir kituose rašytiniuose šaltiniuose (Kviklys, 1980; Misius, Šinkūnas, 1993). Dabartinis stogas yra dvišlaitis, priekinis fasadas viršuje baigiasi frontonu, virš kurio kvadratinis bokštelis užsibaigia skiedromis dengtu stogeliu. Šio bokšto proporcijos būdingos mediniams lietuvių kulto pastatams. Stogas remontuotas 1976 m. ir 1983 m. skiedromis, 1985 m. padengtas skarda (Kultūros vertybių Apskritis departamento Telšių teritorinio padalinio archyvas).

5.1.2. Durys ir langai

1805 m. bažnyčios inventoriaus aprašymo fragmentuose nėra išlikę žinių, kiek tuo metu buvo durų ir langų. Iš vėlesnio dokumento sužinome, kad prie didžiųjų durų vietoj laiptų yra tašytas akmuo. Didžiosios durys yra dvivyrės (vyriai metaliniai), apkaltos lentomis, rankenos metalinės. Kairėje pusės yra tokios pat konstrukcijos durys. Durys iš *bobinčiaus* (prieangis) į bažnyčios salę – dvivyrės (vyriai metaliniai) (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). 1930 m. sudarytame inventoriaus sąrašė minimos ketverios durys išeiti iš bažnyčios, apkaustytos geležimi. Didžiosios durys buvo uždaromos iš vidaus. *Zomkų* (spynų) duryse tik du (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Choro dalyje minimi trys vidutinio dydžio langai, sudaryti iš mažų kvadratėlių, pačioje bažnyčioje – 8 tokie pat langai (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. vizitacijos akte minima 14 langų mediniais rėmais (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Taigi bažnyčioje atsirado 3 papildomi langai. Šiuo metu bažnyčioje taip pat yra 14 langų ir bokšto langelis. Naudojamos trejos durys, ketvirtosios nebenaudojamos.

5.1.3. Šventoriaus tvora

1805 m. apraše minima, kad šventoriaus tvora yra sena, prastos būklės. Manoma, kad tada galėjo būti medinė (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). 1824 m. Nevarėnų bažnyčios klebonas T. Knapskis šventorių aptvėrė akmens mūro tvora (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. minima, kad šventorius aptvertas tvora iš akmenų. Nurodomi didieji ir vieneri mažesnieji (geležiniai) vartai, dveji mažieji – mediniai. Užvarčių nėra (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Vyskupo vizito 1930 m. birželio 6 d. protokole pažymėta, kad šventorius ir kapinės aptvertos iš suvežtų akmenų, kurie, ypač kapinėse, vietomis visiškai išgriuvę (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Kartkartėmis paremontuota akmeninė tvora ir šiandien juosia bažnyčios šventorių bei kapines. Kadangi bažnyčia nukreipta rytų vakarų kryptimi, platūs metaliniai vartai įstatyti iš rytų, siauri geležiniai – iš pietų, o dveji mažieji – iš rytų, šalia didžiųjų vartų, ir iš šiaurės. Tvoroje išlikęs užrašas: „1824“.

5.1.4. Varpinė

1805 m. Nevarėnų bažnyčios inventoriaus aprašyme minima, kad šventoriuje stovi varpinė, nėra pamatų, sienos apkaltos lentomis, stogas dengtas lentomis, virš jo yra metalinis kryžius. Varpinėje tuo metu buvo trys nedideli varpai (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). 1818 m. dvaro lėšomis pastatyta dvi-aukštė medinė varpinė. Jos pamatai mūriniai, aukšti, stogas dengtas gontais (lentomis), yra nedidelis bokštelis, nudažytas žaliai. Pirmame varpinės aukšte yra įėjimas iš šventoriaus į bažnyčią ir dvi patalpos su vienvyrėmis durimis metaliniais vyriais, kurios rakinamos su vidun įleistomis prancūziško tipo spynomis, patalpų langeliai maži. Pagrindinės varpinės durys – dvivyrės, metaliniais vyriais. Pirmojo aukšto varpinės lubos lentinės, antras aukštas iškaltas lentomis, į jį veda mediniai laiptai. Minimi tik du varpai (1805 m. – trys), abu lieti 1682 m., be pavadinimų, kada buvo pašventinti – nežinoma. Didysis varpas sveria 130 svarų (1 svaras – 400 gr), mažesnis – 81 svarą. Bažnyčios bokšte esantis varpelis sveria 51 svarą. Prie zakristijos kabantis varpelis sveria 6 svarus. Varpinėje varpai kabo virš langų, palubėje ant vyrių. Yra keturi apvalūs langai (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). Taip atrodo varpinė, pastatyta 1818 m. vietoj pirmosios. 1930 m. vizitacijos akte minima, kad varpinė medinė, dengta skiedromis, dvejų durų, be užraktų. Du varpinės kambareliai skirti bažnytiniams daiktams laikyti, vienas jų užrakinamas spyna. Varpinėje yra du varpai: vienas – iš senų laikų (1682 m.), kitas, plieninis, pastatytas pastaraisiais laikais. Dokumente minima, kad varpinė stovi šventoriuje ir naudojama kaip lavoninė (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Br. Kviklys knygoje „Lietuvos bažnyčios“ mini, kad greta bažnyčios stovi sena (XVIII a.) žemaitiško stiliaus dviaukštė varpinė, kurios apatinė dalis gerokai platesnė už viršutinę. Virš jos durų yra mažas dailus stogelis (Kviklys, 1980, p. 227)¹.

5.2. Interjero ypatumai

5.2.1. Grindys

Iš 1805 m. Nevarėnų bažnyčios inventoriaus aprašymo fragmentų (toliau – iš 1805 m. inventoriaus) sužinome tik tiek, kad grindys buvo medinės (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 564–564). Degtų plytų grindis išklojo dvarininkė Gutauskienė, Telšių dvaro savininkė, senatorienės pastangomis 1818 m. (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. inventoriaus sąrašė minima, kad visos bažnyčios lubos ir grindys yra medinės (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Bažnyčios grindis visada reikėdavo kruopščiai prižiūrėti: dažnai dažyti, keisti lentas. 1943, 1982 ir 1991 metais

¹ Varpinė (XVIII a.) yra priešais pagrindinį bažnyčios fasadą, šventoriaus dalis. Jos apačia surešta iš eglinių rąstų (ta pati konstrukcija kaip ir bažnyčios). Virš įėjimų, abiejose pusėse, yra lietuvių gyvenamiesiems namams būdingas išgaubimas, paremtas ne kolonėlėmis, bet įstrižinėmis pertvaromis. Antro tarpsnio konstrukcija remiasi į pirmojo aukšto sienas. Varpinės viršus užbaigiamas keturšlaičiu stogu. Varpų kabinimo aukštyje paliktos garso angos. Varpinė išlaikė visus senajai lietuvių liaudies architektūrai būdingus bruožus. 1985 m. jos stogas perdengtas skarda.

bažnyčios grindys keistos, o 1998 m. vasarą – perdažytos (Kultūros vertybių Apskritis departamento Telšių teritorinio padalinio archyvas).

5.2.2. Sienos ir lubos

1805 m. bažnyčios inventoriuje minima, kad bažnyčios vidus nedažytas, o lubų lentos pradėjusios pūti dėl pro stogą bėgančio vandens (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). Iš aprašymo matyti, kad bažnyčiai reikėjo skubaus remonto. Vėlesniame dokumente nurodyta, kad lubos iškaltos lentomis, sienos – iš medžio (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. vizitacijos akte minima, kad kai kurios interjero dalys „nutepliotos“ (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Bažnyčios vidus atnaujintas du kartus: XIX a. pradžioje ir XIX a. 8 dešimtmetyje. 1953–1954 m. sienos ir lubos perdažytos ryškiomis spalvomis tulpių motyvais. Iš naujo bažnyčios vidų 1990 m. perdažė kunigas Antanas Beniušis (Kultūros vertybių Apskritis departamento Telšių teritorinio padalinio archyvas).

5.2.3. Altoriai

1805 m. inventoriaus aprašyme minima, kad yra trys stalių (dailidžių) darbo altoriai – seni, dažyti. Didysis altorius – Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai. Kitų dviejų altorių vardai nenurodomi, bet minima, kad yra su trigubu užtiesalu, paveikslai ir *portatiliai* (relikvijos) yra sveiki (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

Tas pats didžiojo dviejų aukštų altoriaus vardas nurodytas ir 1827 m. dokumente (Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai), kur sakoma, kad altorius yra meniškias, medžio meistrų darbo, raižytas (pjaustinėtas), vietomis paaukuotas. Jo centre buvo Apreiškimo Švč. M. Marijai paveikslas. Altoriaus šonuose stovėjo po statulą. Antrame altoriaus aukšte (*kondignacijoje*) kabėjęs mažesnis paveikslas – taip pat skirtas Švč. Mergelei Marijai. Altoriaus stalas medinis – iš lentų ir storlenčių. Tabernakulis ant altoriaus – stalių darbo, neaukuotas, dažytas žaliai, viduje įtaisytas užraktas. Sakramentai buvo laikomi sidabrinėje dėžutėje su dangteliu, kurios vidus paaukuotas (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

Kitas altorius, į dešinę nuo didžiojo altoriaus, 1827 m. dokumente vadinamas Viešpaties Jėzaus vardu. Jis yra naujas, meniškai išpjaustytas medžio meistrų, baltai ir gelsvai dažytas. Pirmame jo aukšte buvo Šv. Jėzaus vardo paveikslas, virš jo – Šv. Juozapo paveikslas. Altoriaus stalas dažytas baltai, apačia – gelsvai. Vienas altoriaus aukštas dažytas žalia spalva.

Trečias altorius, į kairę nuo centrinio, tuo metu vadinamas Apaštalu Simono ir Judo vardo altoriumi. Jis toks pat kaip ir antrasis. Žemutiniame aukšte yra apaštalus vaizduojantis paveikslas, viršutiniame – „Jėzaus atsimainymo“ paveikslas (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

Į 1930 m. inventoriaus sąrašą įtraukti penki mediniai altoriai su *portatiliais* (relikvijomis). Didysis altorius su paveikslu „Viešpats Jėzus darželyje“ yra geros būklės. Antrasis Apaštalu Simono ir Judo altorius, stovintis

presbiterijoje, turėjo du paveikslius: vienas – Šventų apaštalu, antras (viršuje, mažesnis) – Šv. Juozapo. Trečiame altoriuje, kuris stovi į kairę nuo centrinio, yra du paveikslai: Šv. Jurgio, viršuje – Šv. Antano (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Ketvirtas Šv. Jėzaus vardo altorius (1927 m.) buvo dešinėje bažnyčios koplyčioje: senoviškas, medžio meistrų darbo, paaukuotas, puoštas vynuogių kekių motyvais. Altoriaus centre – kryžius su Nukryžiuotojo Jėzaus figūra. Virš jo – nedidelis Dievo apvaizdos paveikslas. Altoriaus stalas – stalių darbo, meniškai pjaustinėtas, žaliai dažytas, vietomis aukuotas, altoriaus konstrukcijos – medinės. 1930 m. vizitacijos akte tas altorius neminimas. Šiuo metu bažnyčioje kryžius su Nukryžiuotojo figūra yra centriniame altoriuje. Tame pačiame dokumente minima, kad ketvirtasis altorius, bažnyčios navoje, yra „Šv. Marijos Panos su dviem paveikslais: Apreiškimo Šv. Marijai ir mažesnis – Rožančiaus Šv. Marijos“ (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Penktas Šv. Onos vardo altorius (minimas 1827 m. inventoriaus aprašyme) yra kairėje bažnyčios pusėje, koplyčioje. Tai paprasto darbo, vieno aukšto altorius, kuriame įrėmintas Šv. Onos paveikslas. Paveikslo rėmai dažyti, virš rėmų – maža statulėlė. Altoriaus stalas sukalta iš lentų, viršutinė dalis – iš storlenčių (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. inventoriaus aprašyme jau minimas dabartinis altorius, esantis toje pačioje vietoje: „Penktas altorius navoje bažnyčios su dviem paveikslais, didesnis Persimainymo V. Jėzaus, o antras viršuje Šv. Teklės. Visi šoniniai altoriai turi po vieną medinį laipsnį“ (laiptelį) (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Lyginant inventoriaus aprašymus matyti, kad altoriai daug kartų buvo keičiami. 1930 m. inventoriaus sąrašas nebeminimi Šv. Onos ir Šv. Jėzaus altoriai, taip pat altorius su Nukryžiuotojo Jėzaus kryžiumi. Nežinia, kodėl visur minimas Šv. Jėzaus Nukryžiuotojo vardo bažnyčios centrinis altorius pavadintas Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai vardu (1805 ir 1827 m.). 1930 metų inventoriaus aprašyme didysis altorius minimas su paveikslu „Viešpats Jėzus darželyje“, o ne su Nukryžiuotojo Jėzaus figūra. Kur pastarasis altorius buvo 1930 metais ir kada užėmė vietą didžiajame altoriuje, nežinoma.

1818 m. kunigo T. Knapskio rūpesčiu iš tekintų medinių stulpelių padaryta ir nudažyta tvorelė su durėlėmis ant metalinių vyrių prieš didįjį altorių (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

5.2.4. Krikštykla

Krikštykla, minima 1827 metų inventoriaus aprašyme, įrengta kairėje bažnyčios pusėje ir atitverta tvorele. Ji yra tarp šoninių altorių, stovi ant medinio postamento, yra medžio meistrų darbo, meniškai raižyta, pjaustinėta. Krikštykloje, žalvariniame dubenyje, kuris padalintas į dvi dalis, laikytas švęstas vanduo krikštui (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 metų inventoriaus sąrašas minima *krikštuvė*: medinė, be jokių pagražinimų, užrakinama, stovinti presbiterijoje. Taip pat minimi varinis indas vandeniui laikyti ir indelis vandeniui pilti iš balto metalo. Krikštykloje laikomas ir šv. aliejus (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

5.2.5. Sakykla

Sakykla – stalių darbo, įrengta kairėje bažnyčios pusėje, prie zakristijos, pastatyta ant dviejų sijų – stulpų, kurios pritvirtintos prie sienos (1827 m. inventoriaus aprašymas). Taip pat nurodyta, kad durelių iš zakristijos vyriai yra metaliniai, su skląščiu ir metaliniu kabliu. Laipteliai į sakyklą lentiniai, įrengti kunigo T. Knapskio (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. apraše jau minima, kad sakykla stovėjo bažnyčios navoje, iš dešinės pusės nuo didžiojo altoriaus, buvo medinė (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Lieka neaišku, ar sakykla buvo perkelta iš kairės į dešinę pusę, ar vizituotojai aprašinėjo inventorių žvelgdami iš skirtingų vietų. Jei stovėsime veidu į centrinį altorių, sakykla bus kairėje pusėje, o jei žvelgsime nuo didžiojo altoriaus į vargonus – dešinėje.

5.2.6. Klausyklos

1827 m. inventoriaus aprašyme minimos senos bažnyčios klausyklos, su varteliais ir užuolaidėlėmis. Jų skaičius nenurodomas (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 m. vizitacijos akte minimos penkios medinės klausyklos. Keturios jų stovi navose, viena – pereinamoje zakristijoje: klausyti išpažinties „kurtų ir nesveikų“ (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Dabar bažnyčioje stovi dvi klausyklos – prie šoninių bažnyčios sienų. Jų langeliai – medinėmis grotelėmis, dažytos.

5.2.7. Zakristijos

1805 metų inventoriaus sąrašė minima viena zakristija, turinti vieną langą, be metalinių grotų, tik su langinėmis iš lauko pusės, užverinama. Zakristijos grindys buvusios medinės, ten stovėjusi spinta bažnytiniams drabužiams laikyti. Minimas ir zakristijos inventorių: sidabriniai (taip pat švininiai, variniai, žalvariniai) liturginiai reikmenys, bažnytiniai drabužiai, žodžiu, viskas, ko reikia dvasiniams patarnavimams atlikti. Dekano vizitacijos metu, 1800 metais, viskas tuometinio Nevarėnų kunigo Juozapo Dzeržinausko inventorizuota (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

Vėlesniame inventoriaus aprašyme nurodoma, kad zakristija yra kairėje bažnyčios pusėje: maža, vienvyrėmis durimis metaliniais vyriais, su vidun įleista spyna ir metaliniu skląščiu, per vidurį durų užstumiamu. Kitos durys, vedančios iš zakristijos į bažnyčią, yra panašios konstrukcijos. Zakristijoje taip pat minimas vienas langas iš nedidelių kvadratėlių su langinėmis, užsklendžiamomis metaliniu skląščiu. Langinės įdėtos kunigo T. Knapskio 1818 m. Zakristijos grindys buvo išklotos degtomis plytomis, lubos iškaltos lentomis (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 metų inventoriaus sąrašė jau nurodomos dvi zakristijos. Visos bažnyčios lubos ir grindys buvusios medinės. Zakristijos langas – geležinėmis grotelėmis (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Šiuo metu taip pat išlikusios dvi zakristijos – pietinėje ir šiaurinėje pusėse. Šiaurinėje pusėje esančioje zakristijoje ruošiamasi pamaldoms. Per zakristiją, esančią

pietinėje bažnyčios pusėje, iš lauko galima patekti į bažnyčią. Tai vienos iš trejų durų, pro kurias galima patekti į bažnyčią.

5.2.8. Vargonai

1821 metais kunigo T. Knapskio rūpesčiu Nevarėnų bažnyčioje pastatyti vargonai. 1827 metų inventoriuje nurodoma, kad jie nauji, 15 balsų, pastatyti remiant dvarui ir parapijiečiams, vienas jų balsas dar neįrengtas, vargonai nedažyti (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). Tik vėl yra neatitikimų dėl Nevarėnuose dirbusių kunigų. Sąrašė nurodyta, kad T. Knapskis dirbo 1822–1839 metais (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (c), p. 686), o 1805 metų inventoriaus sąrašė minima, kad Nevarėnų bažnyčios kunigu Tadeušas Knapskis dirbo nuo 1824 metų (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

1930 m. vizitacijos akte paminėta tiek, kad vargonai yra seni, bet nemaži (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

Tikslesnis vargonų aprašymas pateiktas kultūros paminklų techninės apžiūros akte (1986 m. gruodžio 22 d.). Čia nurodyta, kad vargonai yra XIX a. pradžios. Jų meistras nežinomas. Stilius barokinis, drožiniai plokšti, vieno manualo, be pedalo. Vargonai yra 15 registrų, 20 vamzdžių, kiti – mediniai, dekoratyvūs. Vamzdynas originalus, senas. Metalų vamzdžiai suplėšyti, oro dėžėse – nepakankamas oro spaudimas. Minimi sugedę akustiniai būgnai. Prospektas natūralaus medžio, lakuotas. Dumplės pleištinės, dviejų aukštų, 3 sekcijų, turi tris pedalo svertus (buvo senas suolas, skirtas dumplininkui). Klaviatūra ir mechaninė traktūra jau susidėvėję. Nurodyta, kad būtina saugoti visus vargonus. Pateikiama išvada, kad vargonus reikia restauruoti (Kultūros vertybių Apskrities departamento Telšių teritorinio padalinio archyvas). Nors ši išvada buvo pateikta 1986 metais, vargonai pradėti restauruoti vėliau – klebono Rimo Lingevičiaus rūpesčiu.

5.2.9. Suolai

1827 metų inventoriaus aprašyme minima, kad suolai yra iš abiejų bažnyčios pusių – po tris, nauji, dvarininkės lėšomis 1826 metais padaryti. Prie jų pritvirtintos metalinės rankenos procesinėms vėliavoms tvirtinti. Kitas suolelis (*lavka*) – naujas, su viduje įstatytu užraktu, dvarininkės pastatytas 1826 metais. Minimas dar vienas suolas, 1824 metais padarytas kunigo T. Knapskio (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

1930 metų inventoriaus sąrašė nurodoma, kad presbiterijoje yra du mediniai suolai. Bažnyčios navoje, vienoje pusėje, nurodomi šeši, kitoje – penki senesni suolai, visi mediniai (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

5.3. Nevarėnų bažnyčios kultūros vertybės

Paveikslas „Šv. Jurgis“. Formatas – vertikaliai išilgintas stačiakampis. Šv. Jurgis įkomponuotas pirmame plane. Pavaizduotas tradiciškai laikantis ietį, smeigiantis slibiną. Paveikslo koloritas – melsvas. Paveikslo pusėje įrašyta data –1797 m. Aliejus. Drobė. Kabo nuo centrinio altoriaus, dešinėje pusėje.

Skulptūra „Nukryžiuotasis“ I (XIX a.) privirtinta ant rudai dažyto kryžiaus, figūros išilgintos. Dinamišką įspūdį sudaro įtemptų rankų mostas, galvos padėtis. Skulptūra dažyta gelsvai. Medinė. Stovi bažnyčios prieangyje prie įėjimo, dešinėje pusėje.

Skulptūra „Nukryžiuotasis“ II (XIX a.) privirtinta prie rudai dažyto kryžiaus, yra neproporcinga: išilgintos rankos, sumažinta apatinė kūno dalis. Siluetas banguotas, vietomis lūžtantis. Dinamiškumo suteikia įtemptų rankų mostas. Detalai, anomiškai tiksliai perteiktas raumenynas, kojų gyslos, pirštai, krūtinės lašta. Išsiskiria stambiomis klostėmis išraižytas, rudai dažytas *perizonijus*. Skulptūra dažyta gelsvai. Medinė. Stovi bažnyčios prieangyje prie įėjimo, kairėje pusėje.

Paveikslas „Šv. Romualdas“ (1839 m.). Vertikalai išilgintas, stačiakampio formos. Kompozicija: viena besimeldžiančio šventojo figūra. Šventasis vaizduojamas vienuolio drabužiu. Paveikslas be rėmų. Dažai suskilinėję prie porėmio, dešinėje pusėje – keli įdrėskimai. Būklė patenkinama. Aliejus. Drobė. Kabo virš sakyklos.

Paveikslas „Šv. Simonas Tadas“ (XVIII a. pab.). Paveikslas vertikalai išilginto stačiakampio formos, pavaizduota dviejų figūrų kompozicija. Figūros viena kitos neuždengia, išdėstytos vienoje linijoje. Kompoziciją sudaro šv. Simono ir Judo Tado figūros. Šv. Simonas pavaizduotas stovintis, ilgu žalsvu drabužiu ir raudonu apsiaustu. Judo Tado figūra vaizduojama stovinti, ilgu plačiu drabužiu, po kaire pažastimi laikanti knygą. Kompozicijos centre, tarp dviejų figūrų, įkomponuotas stalelis, ant jo – paveikslas ovaliuose rėmuose. Paveikslas žalsvas. Paveikslas sudūlėjęs, skylėtas. Būklė bloga. Drobė. Aliejus. Paveikslas stovi altoriuje.

6. Gyvenamieji ir ūkio pastatai

Seniausiame 1805 metų dokumente nurodoma, kad gyvenamasis pastatas (klebonija) 1803 metais pastatytas kunigo J. Dzerženausko, o „šiais metais pastatyti ir du svirnai po vienu stogu“. Yra trys tvartai, keturios daržinės, kluonas. Parapinės mokyklos ir špitolės tuo metu nebuvo (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564). 1819 metais kunigas T. Knapskis pastatė *bravorą*, tais pačiais metais jo šviesybės Gutakauskienės lėšomis pastatyta špitolė, kurios viename gale gyvena bažnyčios tarnai ir vargetos, o kitame įrengta mokyklėlė. Prie špitolės yra mažas daržas, skirtas špitolės gyventojams. Lėšas jiems pragyventi aukojo parapijiečiai ir klebonas. Minimi špitolės gyventojai (vargetos): Morta Vitkienė, Elžbieta Drazdauskienė, Morta Jeraminienė, Ona Ablingienė (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). 1930 metų inventoriaus sąrašė minimi šie klebonijos pastatai: klebonija, klėtis, tvartai, rūsys, „medinyčia“, tvartai mažiems gyvuliams, paukštininkas, klojimas, špitolė. Prie Nevarėnų bažnyčios yra 60 ha žemės, kartu su kapais ir šventoriumi, nors didelė jos dalis buvo pelkės (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

7. Parapinė mokyklėlė

Kaip minėta, 1819 metais jos šviesybės Telšių dvaro laikytojos, Lenkijos karalystės senatorienės lėšomis ir iniciatyva dviejuose špitolės kambarėliuose atidaryta parapinė mokyklėlė (kituose šaltiniuose minima, kad 1814 metais įkurta parapinė mokykla). Jokios įteisintos fundacijos mokykla neturėjo, mokytojui buvo mokama 30 rublių alga už šlėktų ir valstiečių vaikų mokymą. Mokslo metai prasidėdavo prieš Kalėdas ir baigdavosi prieš šv. Velykas. Mokykloje dirbo mokytojas Tomas Vaišnoras. Jis mokė vaikus tikėjimo pagrindų, lotynų ir lenkų kalbų, gramatikos, auklėjo vaikus (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390). Ten pat nurodomos mokinių pavardės.

1930 m. birželio 6 d. vyskupo vizito protokole nurodoma, kad parapijoje yra keturios mokyklos. Dviejose religijos moko klebonas, vienoje (Mitkaičių) – Pievėnų mokytoja, igaliota klebono. Ten pat minima, kad „anti-religinė propaganda per mokyklas nevaroma“. Apsilankymo metu per Mišias Nevarėnų bažnyčioje švč. sakramentą priėmė apie 400 žmonių (Nevarėnų bažnyčios archyvas).

8. Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčios pastoracija

8.1. Kunigo ir parapijos vaidmuo Lietuvoje

Lietuvoje klebonas visais laikais užėmė visuomenėje garbingą vietą. Jis buvo svarbus asmuo ne tik religiniame, bet ir kultūriniame, socialiniame gyvenime. Iki pat sovietų okupacijos klebonas buvo vienas svarbiausių asmenų parapijoje, miestelyje. Klebonas, kunigas visada buvo greta inteligentų – gydytojų, mokytojų, teisėjų. Iki pat 1940 m. klebonas buvo ir civilinių aktų vedėjas (Ivinskis, 1987, p. 484). Iki XIX a. jais negalėjo tapti bajorai (Ivinskis, 1987, p. 485). Iš beneficijų, kurias dvarininkas suteikdavo kunigui, pastarasis turėdavo išsimaitinti. Vis dėlto daugelį kunigų išmaitindavo dvaras. Puikus pavyzdys šiuo atveju galėtų būti Nevarėnų bažnyčia. Vyskupas Motiejus Valančius savo raštuose apie Žemaičių vyskupiją rašo, kad bažnyčia savo žemės neturi. Jiems pyliavą atiduodavo dvaras. 1842 m. gruodžio 15 d. įsakymu rusų valdžia atėmė parapijos turtus (Valančius M., 1972, p. 223).

Kunigai po 1863 m. sukilimo buvo visai varžomi: įvesta pamokslų cenzūra, net mažiausiems bažnyčios remontams reikėjo gauti leidimus iš generalgubernatoriaus (Valančius Gr., 1978a, p. 128). Anksčiau bažnyčios įkūrėjai galėdavo teikti pasiūlymus klebono ar vikaro vietai gauti, o dabar be rusų gubernatoriaus leidimo vyskupas negalėjo skirti naujo klebono. Taip geresnės parapijos atitekdavo tiems, kurie labiau patikdavo rusų valdžiai. O tie, kurie neįtikio, „nesilaikė drausmės“, mokėdavo baudas, būdavo tremiami į Rusijos gilumą arba uždaromi į vienuolynus. Kunigų Lietuvoje trūko visais laikais (Puzaras, 1992, p. 15–17).

8.2. Bažnyčių aptarnavę kunigai

Sunku nustatyti visus bažnyčių aptarnavusius kunigus, nes iš pradžių Nevarėnai buvo Alsėdžių, vėliau – Telšių parapijos filija, 1911 m. tapo parapija (Kviklys,

1968, p. 137). Dar sunkiau rasti duomenų apie čia dirbusių kunigų veiklą. Kartais galima tik spėti, kiek laiko dirbo vienas ar kitas kunigas. Yra laiko tarpas, kai visiškai nežinoma apie dirbusius kunigus (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (c), p. 686; (d), p. 691).

Pateikiame Nevarėnų parapiją aptarnavusių kunigų sąrašą:

1. Jūzapas Misevičius (1602 m.).
2. Mathaeus Butkiewicz [Butkevičius] (1775 m.).
3. Josph Dziržanovski (1809 m.) [*monsionier* – „klebonas“].
4. Joanes Kukszwicz (1833 m.) [vikaras].
5. Thadeus Knapski (1822–1839 m.).
6. Joseph Misewicz (1841 m.).
7. Josephus Biront (1846–1848 m.).
8. Izidorius Každailiewicz (1849–1856 m.).
9. Franciskus Jaselski (1857–1858 m.).
10. (?) Ambrasevič (1859–1866 m.).
11. Adamus Pymobur [Rymovič] (1867–1868 m.).
12. Adolf Mulamebur [Milatievič] (1869–1879 m.).
13. Adolf Mongird (1880–1891 m.).
14. Fielksas Sragis (1893–1899 m.).
15. Miksael Jankovskii (1897–1901 m.).
16. Gaspar Čekanovski (1910 m.).
17. Dominikas Kozlovskii (1915 m.).
18. A. Kemiežius (1919–1930 m.).
19. Tadas Liūlys (1930–1941 m.).
20. (?) Aleksejūnas (1942–1944 m.).
21. (?) Vaitelis (1944–1945 m.).
22. Juozas Šukys (1945–1950 m.).
23. Alfonsas Pridotkas (paskirtas 1950 04 08)
24. Jonas Pakalniškis (1961 05 15).
25. Bronislovas Pakalniškis (1963 05 22).
26. Antanas Puodžiūnas (1976 07 01).
27. Bronislovas Latakas (1980 04 10).
28. Valentinas Šikšnys (1983 12 13).
29. Antanas Beniušis (1984 12 14).
30. Rimas Lingevičius (1994 05 29).
31. Saulius Jankauskas (1996 06 15).

9. Nevarėnų parapijos kapinės

1602 m. grafas J. Zabiela Nevarėnuose pastatė Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčią. Vyskupas M. Giedraitis paskyrė šiai bažnyčiai kunigą, o Žygimantas Vaza užrašė fundaciją. Iš pradžių Nevarėnai buvo Alsėdžių filija, vėliau – Telšių (Kviklys, 1968, p. 137). 1602 m. senuosiuose Nevarėnų kapeliuose (vadinamuosiuose Rimkaus) pastatyta bažnyčia, tiksliau, nedidelė bažnytelė šiaudiniu stogu. Manoma, kad ji sudegė. Bažnyčios šventoriuje, kuris buvo aptvertas medine tvora, laidota. Senuosiuose kapuose yra išlikęs akmeninis kryžius. Pasak zakristijono Petro Montrimo, jis žymi pagrindinio bažnyčios altoriaus vietą.

1636 m. Medininkų žemaičių vyskupijos susirinkime nustatyta, kad kiekviena parapija turi turėti savo bažnyčios inventoriaus ir parapijų kvitų knygas, kurių vienas egzempliorius turėjo būti pas vyskupą, kitas – pas parapijos kleboną. Kiekvienai parapijai įsakyta turėti savo kapines. 1639 m. susirinkime nutarta, kad mirusieji turi būti laidojami su bažnytinėmis apeigomis parapijos ka-

pinėse, nes pasitaikydavo, kad žmonės buvo laidojami be kunigo, kaimo vietovės kapinėse. Kovodami su šiuo papročiu klebonai paskelbė, kad kiekvienas parapijos kapinėse su kunigu palaidotas žmogus gauna 40 dienų atlydų. Dar 1752 m. žemaičių susirinkime nutarta bausti klebonus 60-ia auksinių, jei savo kapinėse palaidos kitos parapijos mirusįjį (Ivinskis, 1987, p. 480).

Dvaras turi drausti burtininkauti, taip pat vis dar pasitaikančias pagoniškas apeigas, pavyzdžiui, puotas kapuose, kurias žmonės vadina šermenimis už mirusiųjų vėles. Už tas „puotas“ nuo dalyvaujančiųjų turėjo imti po 1 kapą lietuviškų grašių. Baudas turi rinkti vaitas ir už gautus pinigus klebonas su dvaro žinia turi rūpintis bažnyčios tvarkymu, nurodoma 1653 m. vasario 18 d. DLK revizorių sudarytuose Telšių bažnyčios tvarkymo nuostatuose (Telšiai, 1994, p. 403).

Jau 1805 m. Nevarėnų bažnyčios inventoriaus fragmentuose pažymėta, kad dabartinė bažnyčia yra už 1000 žingsnių nuo senosios bažnyčios šventoriaus. Čia yra išlikę 5 kryžiai, šventorius neaptvertas, tvora nugriauta. Begriūvančios bažnyčios sienos turėjo būti aptvertos tvora (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

Dabartinę medinę bažnyčią 1785 m. pastatė „Jo šviešybė Telšių seniūnas Juozapas Zabiela, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės generolas majoras Telšių seniūnijos garbės kavaliereus (garbės titulas)“. Bažnyčia yra liaudiško stiliaus, kryžminio plano su bokšteliu apside (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), p. 564–564).

Tradiciškai jau nuo XVI a. laidojama šventoriuje. Pastatius dabartinę Nevarėnų bažnyčią, manoma, prie jos įkurtos ir kapinės (apie XVIII a. pabaigą). Kapinėse tebestovi jų atidarymą žymintis kryžius.

1824 m. Nevarėnų bažnyčios klebonas T. Knapskis suremontavo bažnyčią, sutvirtino ją akmeniniais pamatais. Šventorius aptvertas akmens mūro tvora, suremontuoti ir klebonijos pastatai. Tuo pačiu metu, manoma, akmens mūro siena aptvertos ir kapinės (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), p. 383–390).

1858 m. vyskupas Motiejus Valančius suorganizavo visą vyskupiją apėmusią blaivybės akciją. Rūpinosi blaivybės brolių steigimu parapijose (tuo laiku tai buvo viena veiksmingiausių kovos su girtavimu priemonių). Ta proga buvo statomi paminklai, kryžiai. Nevarėnų kapinėse tebėra išlikusi kopyltėlė-kryžius su iškaltu įrašu: „Kauno gubernij arielkos nebgers 1858“ (Misius, 1995, p. 41).

Telšių vyskupo Justino Staugaičio vizito Nevarėnų parapijoje protokole 1930 metais rašoma, kad šventoriaus ir kapinių aptverimas kapinių vietose beveik visiškai iširęs (Nevarėnų bažnyčios archyvas). Vėliau, klebonaujant kunigui A. Pridotkui (1950–1961), iš naujo akmens mūro siena aptvertos kapinės. Atliekant tuos darbus dalyvavo ir tuometinis Nevarėnų bažnyčios zakristijonas Petras Montrimas.

Dabartinės bažnyčios šventoriuje palaidoti šie kunigai: Milaševičius, Adolfas Mongirdas ir Valentinas Šikšnys. Taip pat palaidotas Juozas Piekarskis (1881–1949), žymiausia Nevarėnų asmenybė Lietuvos Respub-

likos laikotarpiu. Jis gražino, puošė miestelį, pastatė vaistinę, buvo žymus visuomenės veikėjas, Šaulių sąjungos Nevarėnų skyriaus steigėjas ir vadovas. Šventoriuje yra ir dar šeši kapai: Zofijos Bucevičienės, Statkų, Antano Verkučio, Pranciškos Butkienės, Simučių, Leontino Kemėšio. Jie, manoma, šventoriuje palaidoti už nuopelnus bažnyčiai ar parapijai.

1990 m. atidarytos naujos (jau trečiosios) kapinės, kurios prie senųjų kapinių šliejasi vienu šonu. Atidarymo proga čia pastatytas kryžius. Kapinės ir kryžių pašventino tuometinis bažnyčios klebonas Antanas Beniušis.

Kultūros vertybių Apskritis departamento Telšių teritorinio padalinio archyvuose yra ne dviejų, o trijų Nevarėnų miestelio kapinių aprašymai.

Pirmosios Nevarėnų miestelio kapinės minimos šalia kelio *8P 180 Tirkšliai–Telšiai*. Nurodoma, kad ten išlikusi viena koplytėlė ir du akmeniniai kryžiai.

Antrosios Nevarėnų miestelio kapinės, vadinamos Kapeliais (archyve minimos kaip trečiosios), yra mažoje retais medžiais apaugusioje kalvelėje, kur gausu betoninių ir granitinių antkapinių paminklų. Dabar nebelaidojama (archyve nurodyta, kad laidojama). Senovėje šioje vietoje stovėjusi Nevarėnų bažnyčia. Už kapinių, iš šiaurės vakarų pusės, yra medžiais ir krūmais apaugęs šlaitas, iš kitų pusių – kiemai. Remiantis archyvų medžiaga, istorijos ir kultūros paminklų nėra.

Trečiosios Nevarėnų (archyve – antrosios) miestelio kapinės yra šalia Nevarėnų bažnyčios. Istorijos ir kultūros paminklų nėra. Kapinės aptvertos vieno metro aukščio akmenine tvora, iš vidaus apsodintos liepų eile. Kapinių viduje auga pavieniai medžiai, daugiausia tujos. Kapinės prižiūrimos, tvarkingos. Jose gausu betoninių, granitinių antkapinių paminklų. Už kapinių, šiaurinėje pusėje, yra Nevarėnų bažnyčios šventorius, vakarinėje – sodas, pietinėje – pieva, rytuose – kelias *8P 180 Tirkšliai–Telšiai*.

1990 m. atidarytos kapinės jau būtų ketvirtos Nevarėnų miestelio kapinės.

Išvados

Trumpai apžvelgėme Nevarėnų parapijos praeitį, išnagrinėjome rašytinius šaltinius. Šiame darbe suminėti beveik visi pokyčiai, vykę bažnyčioje nuo XIX a. pradžios iki šių dienų. Taigi galima daryti tokias išvadas:

1. Iki XV a. pabaigos Nevarėnai buvo paprastas kaimas.
2. 1602 m. grafas Zabiela Nevarėnuose pastatė Jėzaus Nukryžiuotojo bažnyčią, kurią rėmė Zigmantas Vaza.
3. Pastačius bažnyčią, Nevarėnų kaimas tapo miesteliu.
4. Nevarėnų miestelyje gyventojų skaičius augo netolygiai, gerokai jų sumažėjo po karo.
5. Pirmoji Nevarėnų bažnyčia išliko iki XIX a. pradžios.
6. Dabartinė Nevarėnų bažnyčia yra kryžiaus formos.
7. Bažnyčioje esantys XIX a. pradžios altoriai yra vietos reikšmės kultūros vertybės.

8. Šventoriaus dydis nuo 1824 m. nesikeitė. Kunigo T. Knapskio pastatyta šventoriaus akmenų mūro tvora (šiek tiek paremontuota) išliko autentiška.
9. Varpinė, statyta 1818 m., yra autentiško dydžio, išlaikė visus senajai lietuvių liaudies architektūrai būdingus bruožus.
10. Bažnyčia iš pagrindų remontuota XIX a. pradžioje kunigo T. Knapskio.
11. Vargonai išliko autentiški (pastatyti 1821 m.), penkiolikos balsų.
12. Bažnyčios eksterjeras metams bėgant liko beveik nepakitęs. Kito langų skaičius: 1827 m. jų buvo 11, 1930 m. – 14.
13. Bažnyčios viduje kito altorių skaičius: 1805 m. buvo trys altoriai, 1827 m. – penki. Taip pat keitėsi altorių vardai ir vieta bažnyčioje.
14. Gyvenamieji ir ūkio trobesiai pastatyti XIX a. pradžioje. Iki šių dienų išliko klėtis, klebonija ir špitolė. Pastatai pagal paskirtį nenaudojami.
15. Bažnyčios tarnai ir kunigas XIX a. buvo išlaikomi dvaro.
16. Nevarėnų kapinėse tebestovi autentiška M. Valančiaus blaivybės akciją mininti koplytėlė. 1990 m. atidarytos kapinės yra jau ketvirtos Nevarėnų miestelyje.

Taigi drąsiai galima teigti, kad Nevarėnų bažnyčia turi išliekamąją istorinę-architektūrinę vertę.

Gauta 2005 05 12

Pasirašyta spaudai 2006 01 15

Spausdinti rekomendavo: doc. dr. A. Ramonas,
doc. dr. V. Gedgaudas

Archyvai

Kultūros vertybių Apskritis departamento Telšių teritorinio padalinio archyvas.
Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (a), fondas 669, apyrašas 2, byla 221.
Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (b), fondas 669, apyrašas 2, byla 233,1.
Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (c), fondas 696, apyrašas 2, byla 686.
Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (d), fondas 696, apyrašas 2, byla 691.
Nevarėnų bažnyčios archyvas. Telšių vyskupijos, Telšių dekanato, Navarėnų bažnyčios inventoriaus sąrašas. (1930).

Literatūra

Gentvilas, S. (1995). Žmonės kuria ir saugo istoriją. *Kalvotoji Žemaitija* 82(6861).
Ivinskis, Z. (1987). *Rinkiniai raštai*, t. 4. Roma.
Jonušas, A. (1995). Išklmės Nevarėnuose. *Kalvotoji Žemaitija* 67(6846).
Kviklys, B. (1980). *Lietuvos bažnyčios*, t. 1. Čikaga.
Kviklys, B. (1968). *Mūsų Lietuva*, t. 4. Bostonas.
Lietuva. (1990). T. 15. Vilnius.
Lietuvių enciklopedija. (1960). T. 20. Bostonas.
Lietuvių kalbos žodynas. (1956). T. 3. Vilnius.
Lietuvių kalbos žodynas. (1956). T. 4. Vilnius.
Misius, K. (1995). Rusijos caro valdžios požiūris į kryžius Lietuvoje. *Liaudies kultūra* 1.

- Misius, K., Šinkūnas, R. (1993). *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius.
- Puzaras, P. (1992). *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla*. Vilnius.
- Šapoka, A. (1990). *Lietuvos istorija*. Vilnius.
- Tarybų Lietuvos enciklopedija*. (1987). T. 3. Vilnius.
- Telšiai*. (1994). Vilnius.
- Tenziagolskienė, I. (1995a). Šviesa negėstanti šimtmečiais. *Kalvotoji Žemaitija* 62(6841).
- Tenziagolskienė I. (1995b). Istoriją kuria žmonės. *Kalvotoji Žemaitija* 62(6841).
- Valančius, Gr. (1978a). *Žemaičių Didysis*, t. 1. Los Angeles.
- Valančius, Gr. (1978b). *Žemaičių Didysis*, t. 2. Los Angeles.
- Valančius, M. (1972). *Raštai*, t. 2. Vilnius.

THE HISTORIOGRAPHY OF PARISH NEVARĖNAI

Romualdas Vėlavičius, Lijana Norvaišienė

Summary

Nowadays very little is known about Lithuanian Catholic parishes. We have fairly little information about churches of Lithuania. All the facts and news about Lithuanians catholic churches are important and useful. Everything is necessary for people are studying or are interested in the native land history and culture. On the other hand it is very necessary to have the data in one place, too.

The town of Nevarėnai is located on the river Burbešis. A lot of fables and interesting stories are known about the town of Nevarėnai. Every story sounds unforgettable but all of them keep their own promise – to build a church. Nevarėnai was an ordinary village by the end of the 15th century and Count Zabiela built a wooden church named The Crucifixion Church of Jesus in Nevarėnai in 1602. Samogitian Bishop Giedraitis assigned a priest for Nevarėnai and King Zigmantas IV Vaza attributed all the necessary wealth for the priest's living. In previous times Nevarėnai was a filia-parish of Alsėdžiai and Telšiai, too. In 1679–1842 the town of Nevarėnai belonged to the priest of Telšiai. In 1569 it was allowed to establish inns. There were four home-steads and the priest's "jurzdika" in Nevarėnai (Nevarėnai and Skaudučiai are the same title of the town). In 1790 dūmas (a kind of parliament) were written dūmas in the Great Duchy of Lithuania. It is known that seven people made the dūma. It means that thirty-five people lived in Nevarėnai. In times of Motiejus Valančius there was a parochial school that 34 schoolchildren attended in 1853. The parochial school was open since 1814. Bishop M. Valančius tried to establish a school in every parish of branch-parish.

In the second half of the 19th century the town of Nevarėnai increased and in 1859 there were 169 people in Nevarėnai. In 1863 there existed a rebels' group in Nevarėnai and guided by Kleopas Rupeika (Trumbekis). His helpers were the students Eliziejus and Edvardas Martišauskai. They were students in Kijev University. They both were from Ukrinai village. The gang consisted of 80 people. The rebels fought against czar army in May of 1863 and Postnikov was the leader of the army. The rebels occupied K. Rupeikas's camp. At the

end of the 19th century there were 14 shops and 2 leather workshops in Nevarėnai. In 1865 the parochial school was turned into primary school. In the second half of the 19th century the priest of Nevarėnai was attributed by estate-house. During the times of Lithuanian's Independence the town of Nevarėnai was an administrative centre and belonged to the county of Telšiai. In 1923 there were 80 home-steads and 456 inhabitants there. When Juozas Piekarskis settled in Nevarėnai, the life of the town changed greatly. J. Piekarskis was a pharmacist but he worked as a doctor because there was no doctor in Nevarėnai. He repaired the streets of the town, deepened the river, enjoyed organizing festivals etc. Thanks to him a health centre was established.

The houses in Nevarėnai were wooden so the fire was a frequent guest there. The town was destroyed by fire even two times. J. Piekarskis bought a water pump, organized a fire-brigade and became the leader of it. The firemen were volunteers, they created their own pipe orchestra and used to play during the town festivals in the square of Nevarėnai.

In 1940 the chemist's shop was nationalized and a year later on the 14th of June J. Piekarskis was arrested and taken to Siberia. Such teachers as The Pociai, J. Kryžanauskas, P. Kunca were taken to Siberia, too. In 1936 there were 2383 catholics in the parish of Nevarėnai and it had the branch of Mitkaičiai. In 1939 the parish of Nevarėnai had 2394 inhabitants. In 1940 there were 550 inhabitants in Nevarėnai. There as local municipality a primary school, post office, police station, health centre, credit company, some shops, workshops and a mill in the town of Nevarėnai. In 1940 about 5000 inhabitants were settled in the district of Nevarėnai.

During the Bolshevik Occupation times the town belonged to the county of Telšiai and it became the centre of the collective farm. The town library was opened in 1941, the cultural centre – in 1949, dispensary – in 1952, in 1946–1949 were marked by the establishment of a grammar school, the years of a main school was open in 1949–1956. In 1956 a secondary school was established and it has been working till now.

We cannot say that the population of Nevarėnai was constantly increasing. A great number of people decreased after the war. In 1959 432 inhabitants were fixed, in 1970–362, in 1979–377 and in 1986 there were 444 inhabitants. Nowadays the number of population is 2010. The town is clean-cut and looks attractive. A huge parade was held on its 400 anniversary and the local priest Rimantas Lingevičius revealed the stone for remembrance of 400th of the Roman Catholic Church.

In 1602 Count Zabiela built the the Crucifixion Church of Jesus in Nevarėnai and Bishop Merkėlis Giedraitis assigned a priest to the church. The church was supported by Zigmantas Vaza. It was a little church capped with a thatch roof. Supposedly it burnt to a cinder. People were buried in the churchyard which was surrounded by a wooden fence. The stone cross was not damaged and it is standing now in the same place where the altar had stood.

Count Zabiela built the church according to the shapes of folklore architecture. The church was wooden, oblong in the shape of a crucifix. The building had no foundation. The external walls were not covered by wood, the interior was not dyed. On the top of the roof there was a small wooden tower, constantly leaking. It had a tiny bell and over the tower was an iron cross.

According to the act of the 1930th the church of Nevarėnai was wooden, criss-cross built, consisted of presbytery, nave, two sacristies and a choir. The church was 20 meters in length, 12 meter in width, there was a small tower on the top and the church was covered by boards. In the act was noted the history of the church and its „rights and privileges“: The church was built in 1602 by Count Zabiela and in a year it was re-built and sanctified from people’s oblations.

Such cultural values should be mentioned: by The picture “St. Jurgis”. The picture is an oil painting on a vertical lengthened rectangular canvas. Saint Jurgis is integrated in the foreground, he is holding a spear and stabbing it in the dragon. The color of the picture is light blue. It was painted in 1797 and the date is written on the back of the picture. The picture is hung on the right side of the central altar. The sculpture “The Crucified”, 19th century. The light yellow wooden sculpture is fixed on the brown cross, the figures are lengthened. The impression of dynamism is strengthened by the gesture of arms, the position of the head and the shape of the hair. It is on the right side of the entrance of the church porch. The sculpture „The Crucified“, 19th century. The wooden sculpture is fixed on the brown cross, the arms are lengthened, the lower part of the body is reduced. The surface seems wavy. The tensed arms make the impression much more intensive. The veins of legs, fingers, thorax and muscles depict all the details and anatomy. The robe is colored in brown and it has coarse folds. The color of the picture is slight yellow. It is on the left side of the entrance of the church porch. The picture “St. Romualdas”, year 1839. The picture is an oil on a vertical lengthened rectangular canvas. The picture shows a single-figure of a saint who is praying to God. The saint is wearing a frock. The picture has no frame. The paint of the picture seems crumbled near the under frame, there are some scratches on the right. The condition of the picture is right enough. It is fixed over the pulpit. The picture “St. Simonas Tadas”, the end of the 18th century. The picture is on oil painting based on a vertical lengthened rectangular canvas. The construction of composition consists of two-figures. The figures do not cover each other, they are in the same line. The composition consists of two saints Simonas and Judas Tadas. St. Simonas is presented in greeny robe and red cloak. The figure of St. Judas Tadas is shown in a long wide robe and he is holding a book under the right armpit. St. Judas Tadas is standing. There is a small table between these two figures. There is a picture based on the oval frame on the table. The colour of the picture is greeny. The surface of the picture seems rotten and holey. The condition of this picture is bad. The picture is fixed in the altar.

The parochial school was opened on its own initiative and was situated in two church rooms in 1819. The other source of information says that the parochial school was established in 1814. The school had no foundation, the teacher’s salary was 30 roubles. The teacher used to teach peasants and poor noblemen’s children. The school year would start before Christmas and finish before Easter. Tomas Vaišnoras was the teacher and he taught children Latin and Polish languages. He not only taught children but he educated them, too. The children’s surnames are attached in this study.

The protocol of June 6, 1930 says that there were four schools in the parish. The local priest taught children religion. The protocol also says that any announcements against religion were not propagated. Four 400 people took The Blessed in the Mass in the church of Nevarėnai. At all times the name of a priest was kept in honor. The parish priest always was a person of reputation like doctors, teachers, judges. In previous time a priest was a master of civil actions, too. Up to the 19th century not only noblemen could become deans. A priest had to maintain himself on sacrifices which he would get from a landlord, but a great deal of priests lived on estate-house. Samagotian Bishop Motiejus wrote in his documents about the parish of Samagotian and he announced that the church did not have its land. The parish property was taken away by order of the Russian government on the 15th of December in 1842. It is rather difficult to trace the priests who served for the church of Nevarėnai. Nevarėnai was the filia of Alsėdžiai and it became the filia of Telsiai parish. The parish of Nevarėnai was established in 1911. Little is known about the priests activity in the parish. There were periods of time during which nothing was known about the priests:

1. Jūzapas Misevičius – 1602 m.
2. Mathaeus Butkiewicz (Butkevičius) – 1775 m.
3. Josph Dziržanovski – 1809 m. (monsionier priest).
4. Joanes Kukszwicz – 1833 m. (vicar).
5. Thadeus Knapski – 1822–1839 m.
6. Joseph Misewicz – 1841 m.
7. Josephus Biront – 1846–1848 m.
8. Izidorius Každailievicz – 1849–1856 m.
9. Franciskus Jaselski – 1857–1858 m.
10. Ambrasevič – 1859–1866 m.
11. Adamus Pymobur (Rymovič) – 1867–1868 m.
12. Adolf Mulamebur (Milatievič) – 1869–1879 m.
13. Adolf Mongrid – 1880–1891 m.
14. Fielikšas Sragis – 1893–1899 m.
15. Mikšael Jankovskii – 1897–1901 m.
16. Gaspar Čekanovski – 1910 m.
17. Dominikas Kozlovskii – 1915 m.
18. Kemiežius – 1919–1930 m.
19. Tadas Liūlis – 1930–1941 m.
20. Aleksiejūnas – 1942–1944 m.
21. Vaitelė – 1944–1945 m.
22. Juozas Šukys – 1945–1950 m.
23. Alfonsas Pridotkus – 1950-04-08 (assigned).
24. Jonas Pakalniškis – 1961-05-15.

25. Bronislovas Pakalniškis – 1963-05-22.
26. Antanas Puodžiūnas – 1976-07-01.
27. Bronislovas Latakas – 1980-04-10
28. Valentinas Šikšnys – 1983-12-13.
29. Antanas Beniušis – 1984-12-14.
30. Rimas Lingėvičius – 1994-05-29.
31. Saulius Jankauskas – 1996-06-15.

There are four cemeteries in the town of Nevarėnai. In 1990 the new place was founded for fourth cemetery.

In the end of the study we can draw a conclusion that the town of Nevarėnai has historical-architectural value.